

Софийски университет „Свети Климент Охридски”

Факултет Класически и нови филологии

Катедра Романистика

Евгения Кирилова Атанасова

ИТАЛИАНСКИТЕ ЗАЕМКИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане

на образователна и научна степен „доктор”

Професионално направление 2.1. Филология, докторска програма „Романски езици”

(италиански език)

София

2025

Съдържание на дисертационния труд

Увод / 3

Глава I

Теоретична основа на изследването / 9

1. Терминологични уточнения и класификации / 9
2. Причини, специфика и значение на лексикалното заемане и на заемките / 20

Глава II

Италианският език и италианизмите в исторически план /27

1. Италианският език по света / 27
  - 1.1. Финанси, банково дело и търговия / 28
  - 1.2. Военно и морско дело / 31
  - 1.3. Изкуства / 33
    - 1.3.1. Музика / 34
    - 1.3.2. Живопис, скулптура, архитектура / 36
2. Италианските заемки в България – история и пътища на проникване / 38

Глава III

Видове италиански заемки /45

1. Видове италиански заемки според комуникативната сфера на употреба, стиловете и пластове книжовна лексика / 45
  - 1.1. Търговия, банково дело и финанси / 47
  - 1.2. Предмети и понятия от всекидневния живот и бита на човек / 48
  - 1.3. Живопис, скулптура, архитектура и строителство / 49
  - 1.4. Музика / 50
  - 1.5. Литература / 51
  - 1.6. Театър и кино / 51
  - 1.7. Имена на животни (зооними) и имена на растения (фитоними) / 52
  - 1.8. Военно и морско дело / 53
  - 1.9. Кулинария / 54
  - 1.10. Спорт, хазарт и игри / 56
2. Видове италиански заемки според пътя им на проникване в българския език / 58
  - 2.1. Посредничество на гръцкия език / 61
  - 2.2. Посредничество на турския език / 63
  - 2.3. Посредничество на сърбохърватския език / 63
  - 2.4. Посредничество на руския език / 64
  - 2.5. Посредничество на френския език / 65
  - 2.6. Посредничество на немския език / 68
  - 2.7. Посредничество на румънския език / 68
  - 2.8. Посредничество на повече от един език / 69
3. Етимологични особености / 72

Глава IV

Семантично усвояване на италианските заемки в българския език / 81

1. Еднозначни думи от италиански произход /	85
2. Многозначни думи от италиански произход /	87
2.1. Италианизми, навлезли в българския език само с едно от значенията си /	87
2.2. Италианизми, навлезли в българския език с повече от едно значения /	108
3. Думи от италиански произход, които развиват нова семантика в българския език /	141
3.1. Думи от италиански произход, които разширяват значенията си в българския език /	144
3.2. Думи от италиански произход, които променят семантиката си в българския език /	164
Заклучение /	178
Приноси на дисертационния труд /	180
Използвани източници на материал в труда /	181
Библиография /	182
Приложение /	190

Увод

Настоящият труд е посветен на систематичното изучаване и представяне на лексикалните заемки от италиански произход в българския език, използвани понастоящем в по-голяма или по-малка степен от неговите носители.

Актуалността на дисертационния труд се обуславя на първо място от факта, че в динамичните времена, в които живеем всички ние, езикът ни също се променя и промяната най-ярко се проявява и проличава по отношение на думите, с които си служим. Неизменна и главна роля в тези непрестанни процеси на езиково обновяване и трансформация има усвояването на лексикални елементи от други езици, близки и далечни. Поради тази причина не би било преувеличено да се каже, че разглеждането на явленията и проблемите, свързани с лексикалното заемане, се отличават с непреходна актуалност. Сред езиците, от които българският е възприемал и продължава да възприема лексикални единици, е и италианският. Актуалността на нашето изследване се откроява на фона на проучванията, правени до този момент (подробен техен преглед е представен по-долу), тъй като включва и най-новите италиански заемки, навлезли в българския в последните почти три десетилетия, както и едно по-задълбочено вглеждане в лексико-семантичните аспекти на проблема, които в голямата си част не са били обект на подробно изучаване.

Обект на настоящото изследване са трайно навлезлите в българската лексикална система единици от италиански произход, регистрирани в речниците, публикувани след 1989 г., както и лексеми, които още не фигурират официално в никой речник, но се срещат все по-често в разнообразни източници и се използват напълно свободно и активно от голяма част от носителите на български език.

Предмет на изследването са периодите и пътищата на проникване на тези заемки, тяхното усвояване и функциониране в българската езикова система, сферите им на употреба, етимологията и семантиката им.

Целта на разработката е свързана с определяне на мястото и ролята на италианските заемки в съвременния български език, с анализиране процеса и степента на тяхната лексикалносемантична адаптация.

Задачите, които способстват за постигане на поставените цели, са следните:

1) уточняване на основните понятия и терминология като *заемане*, *заемка*, *чуждица*, *чужда дума*, *италианизъм* и др.;

- 2) изясняване на историческите фактори и предпоставки за заемане на италиански езикови елементи в глобален план;
- 3) проследяване пътищата на проникване на италианските заемки в българския език;
- 4) класифициране на думите от италиански произход по комуникативни сфери на употреба, стилове и пластовете книжовна лексика, както и според езика посредник;
- 5) представяне на етимологичните особености на някои италиански думи, усвоени в българския;
- 6) описание на семантиката на италианизмите и на промените в плана на съдържание, които те претърпяват в българския език.

Основната **хипотеза**, която имаме, е, че италианските заемки не се ограничават единствено до общоизвестните и популярни думи, които се срещат в българския, както и в редица други европейски езици, а представляват един доста по-обширен масив от лексеми, за някои от които трудно би се предположило, че са от италиански произход.

Изследователските подходи, които сме приложили в настоящата работа, са основно етимологично-историческият и лингвистичният (лексикално-семантичен), а използваните **методи**, са описателно-аналитичният, методът на ексцерпцията, методът на класификацията и систематизацията, съпоставителният метод.

Корпусът на изследването се състои от близо 600 езикови единици, подредени по азбучен ред. В голямата си част те са извлечени от речници на чуждите думи в българския език (издания от 1993 г., 2000 г. и 2007 г.), речници на новите думи в българския (издания от 2001 г., 2010 г. и 2021 г.), *Български етимологичен речник (БЕР)*. За допълнителна проверка сме консултирали и *Речник на българския език, Речник на италианизмите във френския, английския и немския език (Dizionario di italianismi in francese, inglese, tedesco DIFIT)*, както и *Речник на френските думи в българския език*. Изборът на справочна литература от последните три десетилетия е продиктуван от интереса към тенденциите в отразяването на чуждоезиковата лексика като цяло и конкретно на лексиката от италиански произход в един период, който е белязан от динамично развитие и модернизация. Беше любопитно и интересно да се види и дали има различия между изданията от края на предното хилядолетие и тези от началото на настоящото – колкото близки като времеви отрязък, толкова и далечни от гледна точка на ритъм и стил на живот. Освен това в корпуса сме включили и лексикални единици, които не се откриват в речниковите издания, но затова пък се срещат почти ежедневно в източници за масова употреба (менюта на заведения, брошури и каталози на магазини

и супермаркети, културни пътеводители, различни интернет сайтове и под.), което ги прави и напълно разпознаваеми за българина.

Структурата на дисертационния труд е следната: увод, четири глави, заключение, библиография и приложение.

В първа глава „Теоретична основа на изследването“ се представят различни теоретични постановки по проблема на лексикалното заемане и заемките. Изясняват се понятията и терминологичния апарат, с които се работи. Във втора глава „Италианският език и италианизмите в исторически план“ се разглежда въпросът как и вследствие на какви екстралингвистични фактори италианският е наложил свои лексикални елементи в другите езици. Освен това, в тази част се прави и исторически преглед на навлизането на думи от италиански произход в българския език. В трета глава „Видове италиански заемки“ се правят класификации на италианизмите според комуникативната сфера на употреба, пластове и стиловете книжовна лексика, към които принадлежат, както и според пътищата им на проникване в българския език. В тази част са разгледани и някои специфики от етимологична гледна точка. В четвърта глава „Семантично усвояване на италианските заемки в българския език“, която по своята същност и обем се явява своеобразно ядро на цялата разработка, се разглежда семантиката на значителна част от заетите думи, съпоставена със значенията на техните италиански първообрази. В зависимост от степента на семантична еквивалентност думите са разделени на няколко групи и подгрупи.

Заключението предлага обобщение на резултатите от проведеното изследване върху възприетите думи от италианския в българския език и в него се посочват основните му научни приноси.

В библиографията са изредени източниците, от които сме набавили анализирания материал, както и цитираните заглавия.

В приложението по азбучен ред са изредени лексикалните единици (593 на брой), които са ни послужили за корпус.

Преглед на научната литература по темата

Отношение и интерес към изучаването на думи от италиански произход в българския език проявяват неколцина български изследователи: Ана Спасова, Кирил Костов, Любомир Ванков, Иван Петканов, Елена Кацкова, Мария Чоролеева, Таня Топалова. Става дума най-вече за научни публикации, основно статии в отделни сборници и периодични издания, публикувани през втората половина на XX век. Едни

от най-ранните изследвания са на Ана Спасова и на Кирил Костов – става дума за научни статии, които те пишат в периода 1952-1967 г. Техните проучвания са съсредоточени предимно върху специализираната терминология: италиански думи, възприети в професионалната лексика на българските рибари и каменоделци. Спасова има четири публикации, чиито заглавия са „Италиански заемки в български език, минали през турски” (1952); „Термини от италиански произход в българската и румънската морска и рибарска терминология” (1962); „Италиански елементи в българската морска рибарска терминология” (1964); „Относно някои термини, свързани с каменоделството, възприети в български направо от италиански език” (1967). Костов е публикувал три статии: „Италиански думи в професионалния говор на българските обушари” (1953), „Някои пряко заети италиански думи в говора на българските каменоделци” (1957) и „Професионалната лексика на българските рибари” (1960). И двамата изследователи разглеждат специфични названия от италиански произход, които принадлежат на професионалните говори на различни занаяти.

Безспорно най-обширните изследвания на италианизмите в българския език са дело на двама изтъкнати специалисти по романски езици – Любомир Ванков и Иван Петканов. Студията на Ванков „Към историята на италианските заемки в български (1762-1860)” от 1959 г. е с подчертано документален характер и, както пише самият той, „дъл от по-широко проучване върху ранните заемки от модерните западни езици в българския език и има за предмет заетите от италиански език думи, които се срещат в нашите писмени паметници от 1762 до 1860 г.” (Ванков 1959: 203). В това си изследване авторът описва пътищата и хронологията на проникване на италианските думи в българския език, разпределението им по значение, отбелязва кои от тях са вече във употреба, разглежда фонетичните и морфологичните им особености, за да стигне накрая до тяхното подробно описание, писмените източници, в които ги среща, и онагледява употребата им, като цитира конкретни откъси, в които те са използвани. Другата негова студия от 1960 г. „Към историята на някои заемки от западните романски езици в български и в другите балкански езици” е своеобразно продължение на предходната, като в нея Ванков разглежда лексикални елементи от италиански произход, документирани до 1870 г. Освен тях той разглежда и някои френски и испански думи, навлезли в балканските езици често с посредничеството на италианския.

Иван Петканов има десетина публикации, повечето от които в периодични научни италиански издания (*Lingua nostra*, *Atlante Linguistico Mediterraneo*, *Archivio Glottologico Italiano*). В „*Influenze italiane sulla lingua bulgara moderna e contemporanea*” („Италиански

влиания върху модерния и съвременен български език”) (1965) авторът отбелязва най-важните моменти в историята на проникване на италианизми в нашия език, а самите тях систематизира според сферата им на употреба. През следващата година (1966) излиза друга негова обширна статия, посветена на думите от италиански произход, възприети от българските рибари и моряци – „L’elemento italiano nella lingua marinara e peschereccia bulgara” („Италианският елемент в езика на българските моряци и рибари”). В тази публикация Петканов представя изчерпателен и подробен списък на 156 специфични термина от мореплавателната и риболовна дейност. Обръща внимание, че повечето от тях са от венецианския диалект, някои са от генуезки, а трети – от общоупотребимия италиански. Следват съвсем кратки статии в допълнение към вече написаните: „Altri elementi italiani nella lingua bulgara moderna e contemporanea” („Други италиански елементи в модерния и съвременния български език”) (1969), „L’elemento italiano nella lingua marinara e peschereccia bulgara” („Италианският елемент в езика на българските моряци и рибари”) (1976), „La funzione mediatrice di Ragusa in un particolare settore del lessico bulgaro” („Посредническата функция на Дубровник в конкретна сфера от българската лексика”) (1976). В статията си „Италиански лексикални елементи в български език” (1979), поместена в Помагало по българска лексикология от същата година, изброява над 260 думи от италиански произход, повечето от които се използват и днес.

През 1986 г. във *Въпроси на съвременната българска лексикология и лексикография* излиза и статията на Елена Кацкова „Нови италиански и френски думи в българския език”, в които са описани френски и италиански думи от битовата и разговорно-битова лексика, навлезли в езика ни след 60-те години (за италианския това са *пица, пицария, бамбина, рагаца, рагаци, чочарка, чао, фиат*). В по-ново време същата авторка съвместно с Мария Чоролеева публикуват „За думи от италиански произход като част от международната лексика в българския език” в Юбилейния сборник, посветен на чл.-кор. д-р Емилия Пернишка (2006). В нея авторките дават някои по-важни моменти от историята на проникване на италианските заемки в българския и ги разпределят по тематичен признак.

Най-актуални изследвания по въпроса за заемането от италиански език ни представя Таня Топалова. В някои от тях („За италианската музикална терминология в българския език” (2013) и „Италиански заемки в областта на икономиката и финансите” (2017)) тя разглежда конкретно тези две области (музикалните термини от фонетична и морфологична гледна точка, а икономическите – от историческа). В статията

„Исторически предпоставки за навлизане на италиански заемки в българския език” (2015) Топалова пише за участието на някои италиански градове-държави в историческото развитие на България, а в текста „Основни тематични групи италиански заемки в българския език” (2016) описва най-общо сферите, в които италианското езиково присъствие е най-отчетливо. В „За някои нови италиански заемки в българския език” (2016) Т. Топалова прави преглед на италиански неологизми, като изтъква някои основни моменти при тяхната адаптация и словообразуване.

От направения дотук обзор на заглавия проличава, че в българската лексиколожка литература, и то особено от началото на XXI в., липсва обширен труд, в който да се прави класификация на италианските заемки (като изключим класификацията по тематични групи) и който да разглежда думите от италиански произход в българския език в лексикално-семантичен и етимологичен план. Фактът, че много от споменатите статии и студии са поостарели и откъслечни и представят архаизми или пък тясноспециализирана терминология, както и това, че през последните години се наблюдава навлизане на известен брой италианизми в българския, които не са проучени до този момент, обуславят нуждата от едно такова изследване. В никакъв случай не претендираме за пълна изчерпателност, но сме се стремили да обхванем възможно най-голям брой от тях.

Глава I

Теоретична основа на изследването

В първата част на първа глава „Терминологични уточнения и класификации” се разглежда процесът на лексикално заемане в неговата комплексност, разнородност и противоречивост в постановките на различни изследователи (вж. напр. Wind 1928, Derooy 1956, Weinreich 1968, Gusmani 1973, Guilbert 1975, Ascoli 1975, Zolli 1976, Bruni 1987). Дават се някои от най-разпространените и наложили се във времето типологии и класификации: необходими заемки/заемки по необходимост (нем. *Bedürfnislehnwörter*, ит. *prestiti di necessità*, фр. *emprunt de nécessité*) и ненужни, излишни заемки, които за някои (Tappolet 1913, Wind 1928, Derooy 1956, Gusmani 1973, Cardona 1988, D’Achille 2003, Dardano 2005) са ‘луксозни’ (нем. *Luxuslehnwörter*, ит. *prestiti di lusso*, фр. *emprunt de luxe*), за други (Wind 1928) ‘удобни’ (нем. *Bequemlichkeitslehnwort*, ит. *prestiti di comodità*, фр. *emprunts de commodité*), а за трети (Tagliavini 1969) ‘модни заемки’ (ит. *prestiti di moda*). Необходимите заемки са налице, когато „в езика се въвеждат едновременно както означаващото, така и означаемото, което до този момент е било непознато”, а излишните – когато „за вече известни референти се заема чужда форма (в повечето случаи от език, който се смята за по-престижен) най-вече тъкмо заради новите конотации” (Cardona 1988: 245). Това разграничение и етикетирание на нужни и ненужни е налице и в българската езиковедска литература, в която традиционно чуждите думи в нашия език се делят на заемки (нужни) и чуждици (ненужни).

В последните десетилетия се налага друг подход по отношение на чуждите думи и съответно се предлага друга терминология: адаптирана/неадаптирана заемка (Graffi & Scalise 2002), интегрирана/неинтегрирана заемка (Dardano 2005). Адаптираните или интегрирани заемки претърпяват графична, звукова, морфологична и семантична асимилация към езиковата система, която ги възприема, докато вторите се заемат с оригиналната си форма.

Въз основа същността на заемките (формално и смислово сходство с прототипа) се прави разграничение между частични и пълни заемки (Derooy 1956: 223-227) или същински заемки, от една страна, и структурни и семантични калки, от друга (вж. Лютакова 2018: 102-117, БЛ 2013: 100-101). Смесовата или семантична заемка се проявява на повърхностно ниво в езиковата система, тъй като не произвежда нова форма и изглежда като проявление на семантична еволюция на езика: изразява се в привнасянето на нови значения от език източник, които се прибавят към вече

съществуващите в езика приемник. Калката е начин за създаване на домашен еквивалент на основата на вече съществуващ в езика лексикален материал. За разлика от семантичната заемка калката представлява нова дума.

Въз основа градацията в етапите на приемане и интегриране на чуждите думи в езика се използва и терминът *ксенизъм* (*xénisme*) (Guilbert 1975: 92-93, Derooy 1956: 223-227). Ксенизмите са все още неадаптирани заемки, които се възприемат като чужди или иначе казано това са думи, които се отнасят до конкретни референти, но нямат точен еквивалент в приемащия език. Освен тях съществуват семантични заемки и калки. Смесовата заемка не представлява нова лексикална форма, а вече съществуваща, която възприема развива допълнителна семантика под въздействието на друг език. Калката е нова дума, пресъздаваща чуждия модел със свой собствен лексикален материал (Derooy 1956: 223-227, Лютакова 2018: 102-117, БЛ 2013: 100-101).

За наименоване на различните видове заемки все по-често се използват и термините *екзотизъм*, *варваризъм*, *интернационализъм*.

Към екзотичната лексика спадат „названия на специфични за даден народ, етнос или страна материални или културни реалии, които не могат да бъдат преведени буквално на други езици” (БЛ 2013: 183). Тъй като приемаме схващането, че този тип лексика обхваща и историзмите в качеството си на „изчезнали, вече несъществуващи и в много случаи забравени реалии” (БЛ 2013: 183), бихме могли да наречем екзотизми италианските заемки *папамобил*, *берсалиер*, *гондола*, *карабинер*, *тарантела*, *синьор*, *синьора*, *синьорина*, *нураги*, *трули*, *камора*, *ндрангета*, *дож*, *сеньория*, *гвелфи*, *гибелини*, видовете паста *фузили*, *пене*, *фарфале*, *лазаня*, *ньоки*, *равиоли*, *талятели*, *ньоки*...

Според степента на интегриране в системата на заемащия език се открояват усвоени (адаптирани) заемки и неусвоени заемки, наричани още варваризми. Варваризмите представляват навлезли в българския език чужди думи и словосъчетания, „без да са съставна част от неговата лексика” (Бояджиев 2022: 172). Варваризми от италиански произход са например *на/от прима виста* (ит. *a prima vista*), *финита ла комедия* (ит. *finita la commedia*), *долче вита* (ит. *dolce vita*), *долче фар ниенте* (ит. *dolce far niente*), *ал денте* (ит. *al dente*), *капо ди tutti капи* (ит. *capo di tutti capi*), *коза ностра* (ит. *cosa nostra*), *мама мия* (ит. *mamma mia!*), *скуадра адзура* (ит. *squadra azzurra*), *баста!* (ит. *basta!*), *капиши(и)?* (ит. *capisci?*). Често се срещат с изначалната си графична форма, но не е рядкост и паралелното им функциониране в адаптирана форма, т.е. изписани на кирилица, а част от тях (*сладък живот*, *сладко нищоправене*, *на/от пръв поглед*, *представлението свърши*) се използват и като калки.

Лексикалните интернационализми произлизат основно от някой западноевропейски език (през последните години това е най-вече английският) (БЛ 2013: 283). Присъстват в няколко езика от различни езикови семейства, като запазват сходна, а понякога дори напълно еднаква форма, както и едно и също значение. Тяхната употреба улеснява комуникацията между различни по националност говорители, което ги прави и особено важни за терминологичната и специализирана лексика (Радева 2017: 178). Пример за италианска дума, за която може да се каже, че е с интернационален характер, е *паста* (ит. *pasta*), *пица* (ит. *pizza*), *маестро* (ит. *maestro*), *кредит* (ит. *credito*), *гето* (ит. *ghetto*), *мафия* (ит. *mafia*), *папарак* (ит. *paparazzo*) и много други.

В изследванията, разглеждащи заимстването на чужда лексика както в определени езици, така и общотеретично, се наблюдава използването на термини, които обозначават промените във формата на заетите думи при приспособяването им в езика приемник, различните етапи, пред които те преминават – адаптация, асимилация, интеграция.

Редица лингвисти, български и чуждестранни, изказват несъгласие с общоприетите и повсеместно разпространени термини *чужди думи*, *заемане*, *заемка* (Бояджиев 2022: 159, Чоролеева 2000: 86, Brunі 1987: 104-106, Алексиева 2006: 79). Вместо тях все повече се употребяват терминологичните думи и словосъчетания ‘лексикално взаимодействие’, ‘езиков контакт’, ‘копиране/имитиране’, ‘творческа репродукция’, ‘реплики’, ‘копия’ ‘подобия’ (Weinreich 1979, Алексиева 2006, Ковачева 2006, Трифонова 2015), както и ‘транслексемизация’ и ‘транслексеми’ (Dantchev 1988, Трифонова 2015).

В хода на нашето изследване и с оглед целите, които сме си поставили, избрахме да се придържаме към традиционните, макар и оспорвани, термини *заемане* и *заемки* (които не трябва да се възприемат буквално и на които не се придава значението, което изначално притежават), *чужди думи* и *думи от чужд произход*, а в нашия конкретен случай *заемки от италиански (език)*, *заемки от италиански произход*, *италиански заемки*, *италиански думи (в българския език)*, *италианизми*, между които слагаме знак за равенство. За целите на настоящата работа ще се опитаме да внесем яснота и по отношение на това какво разбираме и какво включваме в термина *италианизъм* (*италианска заемка*), който е и централен за проучването. Според дефиницията на италианския тълковен речник и енциклопедия Трекани италианизмите са „лексеми, словосъчетания или конструкции, присъщи на италианския език и навлезли в друг език или диалект“, т.е. това са заемките от италиански. Като се опираме на тази дефиниция, ние ще използваме термина *италианизъм/италианизми*, за да означим с него онези

езикови единици, които са навлезли в българския както пряко, директно от италианския, така и опосредствано, чрез друг език. Освен това приемаме за италиански заемки или италианизми всички онези лексикални единици, които макар да произлизат от гръцки, латински, арабски или друг етимон, възприети в италианския претърпяват изменения във формата и/или значението си и с тях се усвояват в други езици (първоначалото на *тарифа* например се открива в арабския, но там *ta'rīfa* означава 'известие, информация'). За разлика от други изследователи (вж. Stammerjohann 2013: 135) възприемаме за италианизми и онези лексеми, които водят началото си от някой регионален вариант на италианския, като най-често и по обективни исторически причини това е венецианският: *лимонада* (вен. *limonada*/ит. *limonata*), *сироп* (вен. *siroppo*/ит. *scioppo*), *корниз* (вен. *cornise*/ит. *cornice*) и др.

Към италианизмите не бива да се причисляват собствените имена, както и производни на тях, освен ако не биват използвани като нарицателни (напр. *Казанова*, *нероли*, *карпачо*, *портокал*, *майолика*) или пък не става въпрос за производни, съществуващи в изходния език. Според това ограничение думата *пица*, която е зета от италианския в почти всички езици, е абсолютен италианизъм. Но собственото име *Галибалди* в един чужд език не е италианизъм, въпреки че е показателно за контакта с италианската култура. Не е италианска заемка и производната *гарибалдеец*, образувана от сливането на името на италианския революционер с българското окончание *-ец*, тъй като в италианския не съществува подобно название (италианският еквивалент е *garibaldino*). Невинаги, когато в речниците на чуждите думи произходът на дадена лема се посочва като италиански, се уточнява връзката с италианския език. От определенията за *италианизми* са изключени и търговски наименования като *Фиат*, *Кианти*, *Веспа*, които отразяват недвусмислено връзката между названието и фамилията, областта или фирмата, от които то произлиза. Не смятаме за италианизми също така и научни термини като *волт* (от собственото име на италианския физик Алесандро Волта) и *веронал* (немско лекарство, чието наименование произлиза от името на италианския град Верона), тъй като те са създадени от международната научна общност, като някои от тях са образувани с чужди суфикси.

Понякога границата между собствено и нарицателно име лесно се преминава. Така например, *Просеко* (*Prosecco*) първоначално е название на бяло пенливо вино от областта Венето в Италия. Впоследствие, първо в заведенията извън Италия, а по-късно и в самата му родина по този начин започват да се назовава всяко пенливо вино, стига то да е италианско (в Италия то продължава да е наименование на точно определено

вино, но освен това се е превърнало в нарицателно изобщо за пенливо вино). Ето защо може да се каже, че *просеко* от собствено е станало нарицателно име (процес, наречен деонимизация). Друг подобен случай е този на *Мартини (Martini)* – в Италия това е име на вермут, произвеждан от компанията Martini & Rossi, а впоследствие става название на алкохолен коктейл, който се приготвя от джин и вермут и който добива популярност благодарение на поредицата филми за Джеймс Бонд.

Обикновено с термина *италианизъм* се обозначават съществителни, които са значително по-многобройни сред заемките от глаголите, прилагателните и наречията, тъй като се отнасят към конкретни обекти и в този смисъл те изразяват в пълна степен контакта с чуждата култура (Stammerjohann 2013: 137-139). Така или иначе, макар и рядко, в българския се срещат и няколко глагола, заети от италиански език, както и съвсем малко прилагателни. В музиката пък се откриват голям брой наречия. Заемат се не само отделни лексеми, но и поликомпоненти – „устойчиви словосъчетания, заети наготово, които са запазили напълно формалното сходство със своя етимон” (Лютакова 2018: 104). Такива са *на/от прима виста* < ит. *a prima vista* (‘на/от пръв поглед’), *финита ла комедия* < ит. *finita la commedia* (‘представлението свърши’), *долче вита* < ит. *dolce vita* (‘сладък живот’), *долче фар ниенте* < ит. *dolce far niente* (‘сладко/блажено нищоправене/бездействие’), *ал денте* < ит. *al dente* (буквален превод ‘на зъб/а’, а точният смисъл е ‘да се лепи по зъбите’ – отнася се до степента на варене на паста, ориз и зеленчуци – не преварени, а леко жилави), *капо ди tutti капи* < ит. *capo di tutti capi* (на жаргона на мафията се има предвид ‘най-високостоящия мафиотския бос’), *коза ностра* < ит. *cosa nostra* (название на мафиотска организация от италиано-американски кланове в Сицилия и в Съединените щати), *мама мия* < ит. *tatma mia!* (майчице мила!), *скуадра адзура* < ит. *squadra azzurra* (националният отбор на Италия най-вече по футбол, но и в други спортове). Употребяват се и с оригиналната си латинска графика, и транскрибирани на кирилица. Освен в тези варианти, много често се срещат и калкирани (т.е. преведени на български): *сладък живот*, *сладко нищоправене*, *на/от пръв поглед*. Към италианизмите преводни калки може да добавим също и словосъчетанието *балсамов оцет* (ит. *aceto balsamico*) и думата *менителница* (ит. *cambiale*). Представители на другия вид калки, семантичните или смислови калки, са *октопод* ‘мафия, мафиотски структури’ (ит. *piovra*), *карабинер* ‘военен от специални части на италианската войска, който изпълнява функции на полицаи’ (ит. *carabiniere*), *паста* ‘различни по форма и вид макарони и ястията, приготвени с тях’ (ит. *pasta*), *реплика* (ит. *replica*) ‘репродукция, копие’.

Във втората част на първа глава „Причини, специфика и значение на лексикалното заемане и на заемките” се изтъкват факторите и предпоставките за разглеждания процес, неговите най-характерни особености и значимостта за всяка езикова общност. Недомашните езикови средства са обогатяващ за всеки език ресурс, зависещ до голяма степен от извънезикови явления. Заемането на думи от чужд произход в редица случаи е тясно обвързано с превъзходството на един народ в определена сфера, господстващата мода, залитането по екзотичното, обаянието на чуждия език. Впоследствие, тяхното приобщаване и утвърждаване или отхвърлянето им се определя от фактори от лингвистичен характер, каквито са структурата на езика и неговите нужди. И наистина, в редица случаи навлизането на думи от чужд произход се дължи на сходството между отдаващата и приемащата езикова система, както и от потребностите на втората (Zolli 1976: 2-3). Още преди близо век една от първите изследователки-романистки Бертина Хармина Винд (1891-1974), занимаващи се с въпроса на лексикалното заемане като цяло и в частност със заемките от италиански език, споделя виждането си, че езикът се обновява непрекъснато под влияние на различни извънезикови фактори и че развитието на лексиката съответства на културния подем на един народ. Езиковото заемане е израз на идейните и лексикални нововъдения, от които очевидно говорещите се нуждаят. Културният престиж¹ представлява основният психолингвистичен фактор, който задвижва това явление (Wind 1928).

Като цяло лексикалното заемане се оправдава с нуждата – обикновено се заема нещо, което липсва. Благодарение на заемките се установява едно своеобразно равновесие между две общности, едната от които превъзхожда другата в интелектуално или материално отношение (Vassago 2008: 14). Заемката навлиза, когато се приема и самото нововъдение, непознат обект или понятие, които вървят ръка за ръка с чуждото име, което ги назовава². Такива нови денотати са много често стоки и продукти за потребление, ендемични животински и растителни видове, суровини, материали,

---

¹ Понятието *културен престиж* присъства при всички автори. Във всеки случай, за да може значителен брой лексикални единици да преминат в езика реципиент, е необходимо голяма част от населението да има досег до езика източник. По отношение еволюцията на езика заемането представлява обмен, при който езиците дават и получават езикови елементи.

² Всъщност, под заемка се има предвид най-вече лексикална такава, понеже тя е най-често срещаната, а освен това и най-очевидната за езиковата общност. Влиянието на други равнища за анализ (фонетични, морфологични, граматически, синтактични и семантични) може да се случи в един последващ момент и в далеч по-дълги срокове. В областта на лексикалните категории най-обемна е корпусът, съставен от съществителни имена – факт, дължащ се изключително на присъщото им свойство да мигрират лесно поради това, че обикновено обозначават предмети и понятия.

техники, мерни и парични единици, природни явления, специализирани научнотехнически понятия. Всъщност, в голяма част от случаите употребата на чужда дума представлява неологизъм или технически термин, което всъщност е начин за задоволяване нуждата от нови думи, назоваващи идеи, предмети, ситуации, които преди това не са съществували.

Не така стои въпросът, ако говорим за чуждици. Тяхната употреба е продиктувана най-вече от психологически мотиви или както ги нарича Дьороа „*raisons de coeur*”. Този тип заети единици се категоризират като излишни и безполезни, защото в езика приемник съществува вече еквивалентно название. В техния случай има налице не обективна, а субективна нужда. Освен това чуждиците са особено нестабилни елементи, тъй като тяхната употреба е променлива и нетрайна, защото се наслагва върху употребата на домашния еквивалент. Към чуждиците спадат думите, принадлежащи на език, смятан за по-изискан, богат и елегантен, езика на една до известна степен по-развита и доминираща в определен аспект държава. В много случаи става въпрос за думи, използвани от снобизъм (Derooy 1956: 171-187).

Изследователите Уриел Вайнрайх и Роберто Гузмани фокусират вниманието си върху факторите, които взимат участие в процеса на заемане и допринасят за неговото развитие. Американският лингвист У. Вайнрайх, известен с работата си в областта на контактната лингвистика, смята, че лексикалните заемки са резултат от механизма на лексикалното взаимодействие, обозначавано като интерференция. Лексикалната празнина е най-важното условие за осъществяването на интерференция, а във всяка форма на интерференция има участие на външни на структурата на езиците фактори, които я стимулират или възпрепятстват. Ето защо лексикалното взаимодействие зависи и от социокултурни предпоставки, от индивидуалните характеристики на говорещия, от обстоятелства от езиково естество, като например двуезичието на събеседниците и емоционалната ангажираност на ползвателя на заемки (Weinreich 1968).

Италианският езиковед Р. Гузмани приписва голямо значение за развитието на езика на осъзнатото желание и активното и доброволно участие, с които говорещите се намесват в еволюцията на собствения си език. Заемката не е възприемана за чужда от страна на нейния ползвател, даже напротив, тя бива избрана от него точно защото е възможно най-подходящата за даден контекст форма. Всичко това се случва в условия на билингвизъм, нужни за интерференцията и заемането. Основен елемент, който способства използването на заемки, е подражателният – при него езикът приемник се приспособява към чуждия модел, като го имитира и доразвива. С други думи няма език,

който да преотстъпва свой елемент на друг език, който да го получава – има процес, при който един език предлага модел, вдъхновяващ друг да създаде свой собствен, нов и различен, в собствената си система. В този процес се проявява творческата и съзидателна сила на езика – това разбиране за заемането и заемките като за проявление на креативността на езика е централна за Гузмані точно защото се противопоставя на идеята за даването и взимането на заем (Gusmani 1973: 11-13).

Заемката е крайна точка на сложен процес, в който се преплитат различни фактори: чужди влияния, импулси за асимилация от страна на езиковата система, засегната от интерференцията, конкретни избори, предприети от страна на говорещия. Тези фактори могат да затруднят или улеснят навлизането на дадена заемка. Така например, недостатъчното познаване на чуждия език от говорещия е възпрепятстващ за чуждестранното влияние фактор. Престижът пък, на който се радва недомашната форма, индивидуалният вкус, който я предпочита, са все предпоставки, които благоприятстват нейното приобщаване (Gusmani 1973: 20-24).

Глава II

Италианският език и италианизмите в исторически план

Втората глава е посветена на разпространението на италианския език в исторически план (разбирано като възприемане на лексикални елементи) като цяло в Европа и в частност в България. За нас е важно да обвържем двата контекста поради няколко причини. Първата е свързана с това, че разпространението на думите от чужд произход, се обуславя от извънезикови фактори, което сякаш с още по-голяма сила важи за италианския, заемайки от който се корени в точно определени исторически факти и събития. Втората причина е продиктувана от сериозното поредничество на трети език при преминаването на лексика от италиански произход в българския. А третата причина е съвсем простичка – българският език, макар и отделен и специфичен случай (и тук имаме предвид най-вече многовековната откъснатост от по-голямата част на Европа по време на османския период, както и по време на социалистическия режим), е част от общата европейска картина, с която е повече от естествено да се обвърже.

В първата част на втора глава, „Италианският език по света”, са изтъкнати най-важните и ярки моменти и особености в исторически план, които засягат навлизането на италиански лексикални елементи в чужди езикови системи.

Преди френския и английския език никой друг език не е оказвал толкова силно влияние върху останалите европейски езици както италианският. От момента, в който италианската цивилизация се оказва основополагаща за изграждането на модерна Европа, италианизмите са предавали и продължават да предават европейския културен модел. По думите на видния полски италианист Станислав Видлак „италианският език и култура, които са пряк продължител и носител на латинския език и култура, свързват и обединяват помежду им други страни, народи и техните култури” (Widlak 2000: 108). По време на средните векове наименованията *италиански* и *италианизъм* обозначават итало-романските наречия и заемките от тях в други езици. Извън Италия тези наречия са възприемани като различни един от друг езици, а жителите на Апенинския полуостров не са определяни като италианци, а като ломбардци, тосканци, апулийци... Идеята за общ италиански език се ражда благодарение на Данте, но става всепризната и кодифицирана чак през XVI в. (Varvaro 2003). Днешният книжовен италиански език е създаден на основата на тосканско-флорентинския говор. Това наречие се налага като литературен език над другите многобройни диалекти на полуострова както благодарение на Данте Алигиери, Франческо Петрарка и Джовани Бокачо, едни от най-

напредничавите и просветени умове за времето си, така и на политическата, икономическата и културна мощ на Флоренция³. Ако в самата Италия названието *италианци* се среща в писмени източници през XIV в., извън нейните предели през XVI в. тя все още не е смятана за единна държава, а като една от многото държави на Апенинския полуостров (Stammerjohann 2013: 15). Въпреки че първите свидетелства за наличие на италианизми в други езици са от XII в., езиковите контакти с италианския са съществували още от преди това. В продължение на столетия Италия е била пресечна точка между три свята: романо-германския, гръцкия и мюсюлманския (последното е в резултат на множество фактори: арабското господство в Сицилия (827–1091), развитата търговска практика, пътят на пилигримите и пътешествениците, минаващ оттам). В действителност едни от първите италианизми, навлезли в други езици, са от арабски произход като например *балдахин* (Vàrvaro 2003).

Присъствието на италианския, използван за практически цели още през Средновековието в средиземноморския регион, не е за пренебрегване. Първите италиански думи, заети в много други езици, отразяват първенството на Италия в сферата на мореплаването, на търговията и финансите, на военното изкуство (Stammerjohann 2010). Сигурно обаче е и това, че до XIX в. най-добре и най-широко е бил познат италианският на изкуствата (особено този на архитектурата, който е проводник на навлизането на специфични латински и гръцки елементи в редица европейски езици), на музиката и на литературата.

Областта на **финансите** и на **търговско-банковото дело** е една от сферите, в които италианският език е оставил съществено езиково наследство. Това езиково влияние на Италия е свързано с икономическата ѝ хегемония през късното Средновековие. Няма да е преувеличено, ако кажем, че лексикалното и културно наследство, произтичащо от гореспоменатия факт, представлява, както казва Алберто Варваро в своето изследване *La diffusione della lingua e della cultura italiana tra XIII e XV secolo*, „първата значима

---

³Тази така характерна за Италия диалектна разпокъсаност се запазва дълго след обособяването на литературния език, тъй като векове наред липсва силен и влиятелен политически и административен център, който да налага езиковата норма на по-широка територия. След териториалното обединение на Италия (1861) и още повече след Втората световна война и през втората половина на XX в. се оформя единен език, използван вече не само в писмен вид, но и в устната ежедневна комуникация (Алексоска-Чкатроска 2010: 271). Както пише един от най-големите италиански лингвисти Тулио Де Мауро, още от Средните векове Италия е подчертано многоезична. Недостатъчната образованост дълго време е била пречка за налагането (Де Мауро използва думата *конвергенция*) на един-единствен език, по-точно флорентинския, приет за национален от образованата италианска класа още през XVI в. Неговото налагане се случва под въздействието на различни фактори векове по-късно (De Mauro 2005: 133).

проекция на Италия отвъд Алпите” (Varvaro 2003: 81). Немалко думи от тази сфера, които започват да се използват още към края на средните векове и началото на модерната епоха, се употребяват и понастоящем. Тези термини са от изключително значение за икономическата наука, тъй като обозначават основни понятия и елементи, върху които тя е изградена (Manni 2012: 23).

През XI в. именно в Италия, в най-проспериращите и богати градове в северните и централни части, се основават първите банки. Разразява се истинска търговска революция, която тръгва от процъфтяващите градове-държави Венеция, Генуа и Пиза, които благодарение на търговията, която осъществяват по море, през този и следващия век натрупват големи богатства. Това бурно развитие на търговията обхваща впоследствие и останалите градове на полуострова. През следващите векове морските републики Венеция и Генуа запазват своята хегемония в средиземноморието и имат водеща роля в стокообмена между Западна Европа и Изтока. На запад по-силно е влиянието на Генуа, а на изток – на Венеция, за което свидетелстват и заетите думи от венецианския говор в славянските езици, сред които и българския.

През XIII в. центърът на тази просперираща икономика се измества към Тоскана (най-вече Флоренция и Пиза).

Първите, които изнасят италианската финансово-търговска терминология извън границите на Италия, са самите търговци, които поддържат активни връзки с външните пазари още от XII в., а от края на XIII в. редом до големите тоскански финансово-търговски сдружения се налагат като доминираща финансова сила в международен план. През тези два века в българския език започват да навлизат италианизми, като това се засилва през XV в. чрез турския език в резултат на търговските отношения на Османската империя, владееща тогава Балканите, с Венеция и Генуа.

Търговски и финансови италианизми, възникнали като резултат от прекия контакт с италианските търговци и тяхната плодотворна дейност, проникват още преди края на Средновековието във френски, окситански, испански, отчасти и португалски текстове, както и в английски, немски и нидерландски, навлизането в които през този период става почти изцяло с посредничеството на френския. Към най-ранната вълна италианизми се причисляват *lombardo* (ломбард), *fiorino* (флорин), *banco* (банка), *rischio* (риск), *avaria* (авария), навлезли и в българския език.

В много случаи става въпрос за думи с латински (*capitale, credito*), арабски (*rischio, tara, magazzino*) или гръко-византийски корен (*aggio, polizza*), навлезли на Апенинския полуостров благодарение на венецианци и генуезци. Първоначалното значение на тези

думи е много общо и широко, а в италианския те придобиват по-тясна и специализирана семантика, с която се използват до ден днешен.

По отношение на развитието на **военното дело** и на **мореплаването** Италия има значителен принос. Тя никога не е владеела чужди държави и територии (тук изключваме опитите ѝ за колониализъм в началото на XX в. и по време на фашизма). Затова пък е била превземана от други народи: араби, арагонци, каталани, анжуйци, испанци, французи, австрийци. И въпреки това, на тези завоеватели тя е налагала богатата си култура и езика си в продължение на векове⁴ (Farinelli 1929: 141). В същото време италианците са проектирали укрепления, създавали са оръжия, предвождали са чужди войски (докато военачалници на италианските са били чужденци), били са военни теоретици⁵. Всички тези техни умения са използвани от европейските крале, включително и за защита от турските нашественици. До XVI в. военната терминология представлява значителна част от италианизмите, възприети в множество езици като например *капитан*, *аларма*, *батальон* (вж. Del Negro 2002).

През последните векове на Средновековието ролята на Италия като търговски и военен кръстопът в Средиземноморието има съществено отражение върху езиковия обмен. Изместването на централната ѝ роля в началото на модерната епоха, факт, дължащ се на Великите географски открития, не слага окончателен край на този обмен, а до голяма степен го изменя. Значението на някои от главните италиански пристанища намалява, но не намаляват приносите на италианците (моряци, техници, адмирали), които участват в тези открития. Едновременно със своите традиции и познания те предават на новите водещи в тази област държави и значителна по обем терминология. Освен с нееднакъв интензитет във времето, „морските“ италианизми се характеризират и с нееднаквото си разпространение – особеност, която не се наблюдава при думите от други тематични области, където италианският (или неговите вариации) е „произвел“ поредица от интернационализми, възприети в еднаква степен в останалите културни езици. Езиковото влияние на италианските мореплаватели засяга не само най-близките европейски земи в Средиземноморието, но и по-далечните (често пъти дори тях повече) държави по африканските и азиатските брегове.

---

⁴ Според Варваро това, че италианският език дълго време е бил използван като език за комуникация в Източното Средиземноморие, се дължи вероятно на факта, че италианците не са имали каквито и да било империалистични цели (Varvaro 2003: 84), а Франческо Бруни говори за италианския като за „език без империя“ (Bruni 2003).

⁵ Именно флорентинецът Николò Макиавели гради теоретичните основи на модерното военно дело с труда си *Искусството на войната*, публикуван през 1521 г.

Някои от названията на плавателни съдове, използвани през тези векове, са именно от италиански произход: *tartana, fregata, gale(r)a, barca*, както и на ветрове: *s(c)irocco, tramontana, ponente*; уреди – *bussola*...

Музиката е най-яркият и мощен носител на италианската култура в Европа. Музикалният театър е създаден във Флоренция през XVI в. от група литератори и музиканти, които се кръщават *Camerata de' Vardi* по името на графа, в чийто дворец правят сбирките си. Желанието на тези интелектуалци било да вдъхнат нов живот на старогръцката драма, допълвайки я с песни и инструментален съпровод. Малко по-късно (XVII в.) Клаудио Монтеверди доразвива този жанр и го прави широко популярен, като замества митологичните теми с исторически. Така, през втората половина на XVII в., се ражда музикалната драма, която се разпространява из цяла Европа благодарение на пътуващите музиканти, а през XVIII в. достига най-големия си разцвет с творчеството на италианския либретист и драматург Пиетро Метастазιο (Coletti 2012: 16-17). Оперното изкуство от този период се радва на голям успех. Независимо дали композиторите са италианци или не, либретата на голяма част от оперите, изпълнявани по европейските сцени, са на италиански. И все пак, музикалното изкуство не успява да осигури реално разпространение на езика, а му гарантира за повече от два века статут на език на културата, още повече като се вземат предвид поезията и изобразителните изкуства от времето на Ренесанса (Coletti 2012: 17-19). Така или иначе, огромен е обемът на лексиката от италиански произход в тази област, като се започне от теоретични понятия, певчески гласове, означения в нотописа и партитурите, композиции и музикални форми, инструменти, техника на изпълнение и др.

Италианският става и език на театъра, на маските от комедия дел арте, който от края на XVI в. с произведенията на Макиавели, Ариосто и Аретино стига до най-големите кралски дворове в Европа. Изключителният успех на италианския театър предопределя и зараждането (главно в Париж) на градските театри и постоянните театрални трупи и понататъшното разпространение на италианския език (Stammerjohann 2010).

Тези изкуства, към които причисляваме и **архитектурата**, имат една особеност – от една страна, материалната им същност налага специализирана терминология, а от друга, тяхната естетика и художественост се простират отвъд граници им, прониквайки в полето на хуманитарните науки, във философията и в литературата. Въпреки че изисква определени знания и компетентност от страна на хората, които работят в тази сфера, изкуството е своеобразно хранилище на интелектуална лексика, достъпно за всички прослойки от обществото, които се характеризират със средновисока култура. Що се

отнася до художествената терминология, може да се каже, че през вековете се е образувала една европейска, дори в някои случаи световна интелектуална лексика, в която италианският има значителен дял.

През Средновековието италианските творци и артисти започват да добиват популярност благодарение на своите умения, а през Ренесанса (XV-XVII в.) Италия вече е водеща и доминираща сила в сферата на изкуствата. Италианските архитекти, художници и скулптори, които пътуват из Стария континент разпространяват специализирана лексика. Тя се допълва и от изкуствоведските трактати, които излизат в този период и които градят теорията и практиката на различните изкуства, анализират техните естетически и технически аспекти. Тези трактати се превеждат на много езици и това още повече улеснява проникването на италианизми в тях. Италианското езиково присъствие е най-значимо в архитектурата, следвана от живописата, и по-слабо застъпено е в скулптурата (Biffi 2012: 53-70).

И през XX и XXI в. италианският език на изкуствата и културата прехвърля границите на Италия, но далеч не в такива мащаби както през вековете отпреди това. Емблематични фигури са художниците Модилиани и Де Кирико, композиторите Бузони и Меноти, Нино Рота и Енио Мориконе (някои от тях дори по-известни извън пределите на Италия), големите режисьори Виторио Де Сика, Лукино Висконти, Микеланджело Антониони, Федерико Фелини, Пиер Паоло Пазолини, Серджо Леоне, Джузепе Торнаторе, Бернардо Бертолучи и др. Италианските писатели, които се радват на особена популярност и чиито произведения биват превеждани на много езици, са Луиджи Пирандело, Итало Калвино, Примо Леви, Умберто Еко. Всички допринасят съществено за популяризирането на италианската култура по света и за възприемането на италианизми в другите езици (такъв е случаят с думата *paparazzi*, тръгнала от филма „Сладък живот“ на Федерико Фелини, който е неин създател – *Paparazzo* е фамилното име на един от героите, който е фотограф). Италианският от последното столетие се употребява в чужбина като език на сделките, на модата (благодарение на скъпите марки), гастрономията и на мафията. Той е и официален език на Римокатолическата църква (Coletti 2012: 13-21).

Втората част на втора глава е озаглавена **„Италианските заемки в България – история и пътища на проникване“** и илюстрира етапите и начините на навлизане на лексика от италиански произход в българския език. Сведенията тук се базират основно на проучванията на видния романист професор Любомир Ванков (Ванков 1959, Ванков 1960). В резултат на тях той установява, че „италианизмите са първите заемки от

западните езици в нашия език. Те проникват у нас преди френските, немските и английските думи и образуват най-стария пласт западноевропейски думи в българския” (Ванков 1959: 203). Влиянието на италианския език върху българския е било предимно косвено, тъй като се е извършвало чрез езици посредници. Те са били различни в зависимост от периода на проникване: през Средновековието и по време на османското робство това са били гръцкият, турският, сърбохърватският, по-рядко румънският, а след Освобождението – френският, немският и руският. Италианското езиково влияние преобладава приблизително докъм първата половина на XIX в., когато отстъпва на френското и немското (първо от Австрия, а впоследствие и от Германия), а в последните десетилетия – на англоамериканското. В днешно време сме свидетели на пряко заемане на италианизми, обусловено най-вече от засилване на икономическите и културни връзки между България и Италия, отворените граници и пазари, честите пътувания на българите до тази страна, както и интернационалният характер на повечето от тях, т.е. присъствието им в голяма част от европейските езици.

Въздействието на италианския върху българския, а и като цяло върху балканските езици, датира още от XII–XIII в., когато градовете-републики Венеция и Генуа се утвърждават като европейски икономически сили. През периода на Второто българско царство се установява най-старият контакт между българи и италианци. Той се осъществява благодарение на венецианските и генуезките търговци, които навлизат през Солун и Одрин в Македония и Тракия. Търговският обмен между българските земи и италианските морски републики е много интензивен и продължителен, като обхваща целия период на Средновековието. Тогава италианското езиково влияние не е особено силно и се осъществява главно чрез гръцкия, но през XV в. се засилва посредством турския (в резултат от търговските връзки на Турция, владееща тогава Балканите), както и посредством сърбохърватския (благодарение на дубровнишките търговци). Миграцията на италианските заемки от един балкански език в друг е било възможно, докато балканските народи са били политически обединени в Османската империя. Става дума за предимно слухови, устни заемки, които влизат в разговорната реч заедно с обектите и идеите, които обозначават.

Големи заслуги за проникването на италианска лексика в българския език има и активната търговия с Дубровник, известен през Средновековието като Република Рагуза. В продължение на няколко века той се намира под венецианска власт и в този период е романо-славянски. Освен това дубровнишките търговци владеят еднакво добре както венециански, така и италиански, които използват в търговските си взаимоотношения, и

през петте века робство са основна връзка между българските земи и Западна Европа и по-специално Италия. Търговски термини като *партида*, *полица*, *поща*, *пища* са пренесени у нас от дубровчани. От друга страна, гръцкият и турският също посредничат за навлизането на италиански езикови елементи, особено термини от сферата на занаятите и търговията. Към средата на XVIII в. търговията между Дубровник и българските земи е замира окончателно поради конкуренцията на държави като Франция, Англия, Австрия, с което се слага край на проникването на италианския език по този път.

Предполага се, че посредническа функция имат и евреите, които идват през XVI в. от Италия и се преселват на Балканите и в България. В архивите на равините от този период в София, Цариград и Солун се откриват някои италиански думи, основно от търговската сфера: *капаро*, *камбио*, *кашкавал*... Този тип документи представляват най-старото свидетелство за присъствието на италиански заемки у нас.

Освен по вече споменатите пътища чужди думи проникват и чрез преводите, които се правят от даден език. От втората половина на XVIII в. са запазени няколко ръкописни книги с религиозно съдържание, предназначени за българите католици. В периода на българското Възраждане в малкото преводи на италиански произведения се открива по някоя и друга дума от италиански произход като *солдат*, *манджа*, *скеле*, *панер*, *галерия*, *дама* (игра), *капела*. В по-голямата си част обаче тези творби не са преведени директно от оригинала на италиански език, а чрез посредничеството на вече излезлите преводи на гръцки, френски и руски и затова се счита, че думи като гореизброените са косвени заемки, преминали в българския през тези езици.

Най-благоприятни условия за заемане на чужди думи има тогава, когато между носителите на различни езици се установи траен съвместен контакт, придружен от продължително двуезичие. Обикновено такава съжителство и билингвизъм се наблюдава по гранични и крайбрежни територия, а българският народ открай време е населявал централната част на Балканския полуостров, далеч от периферията. А тъкмо там е имало съвместно съжителство или поне продължителен контакт между балканци и италианци: адриатическото крайбрежие и южните брегове на полуострова. Славяните, живеещи по адриатическото крайбрежие възприемат много думи от италианския и особено от венециански му вариант. Някои от тях сърбохърватският предава после на българския, с който го свързва езикова близост.

Друга област, в която се установяват трайни и близки отношения с италианския, са южните брегове на Балканския полуостров и островите на източното средиземноморие.

Вследствие на продължилите доста дълго гръко-италиански езикови връзки в гръцкия език били усвоени голям брой италиански думи, значителна част от които навлизат и в нашия език. От друга страна, установените по малоазиатското крайбрежие и особено в Цариград турско-италиански езикови връзки довеждат до заимстване от турски език на редица италианизми. Голям брой от тях преминават и в българския като например *борса*, *далавера*, *далян/далиан*, *манджа*, *пранги*, *скеле*, *тапа*, *тента*, *тока*, *трампа* и др.

Навлизането на италианизми в балканските езици е следствие от това преплитане на езици и понеже българите са живеели далеч от споменатите територии, не са имали траен и пряк досег с италианската езикова среда. Това обяснява и защо италианските думи в нашия език в по-голямата си част са косвени, а не преки заемки, дошли от езиците на други балкански народи. И тъй като заемаването на италианизми често е бил общ акт за същите тези народи, в повечето случаи става въпрос за общобалкански заемки.

С течение на времето влиянието на гръцкия език върху българския започва да отслабва, а след Освобождението разбираемо контактът на българския с турския намалява. И двата съседни езика престават да бъдат посредници между българския и западните езици, с което навлизането на италиански думи чрез балканските езици напълно се преустановява. В следосвободителния период в нашия език прониква значителна по обем международна лексика – културна, обществено-политическа, техническа, научна терминология. Заемаването се осъществява посредством руския език, тъй като първоначално освободената българска държава е изцяло покровителствена от Руската империя. Едновременно с това именно тогава се засилват връзките между българската интелигенция и западноевропейските езици и въпреки че образовани българи са владеели италиански език, от който директно са могли да черпят елементи, усвояването на италианизми в този период отново се осъществява най-вече посредством други езици – руския от една страна, но също така френския и немския, господстващи вече из цяла Европа.

През последните десетилетия се наблюдава по-скоро пряко заемане на италианизми поради директните контакти и засилени връзки между България и Италия. На фона на англицизмите или по-точно англоамериканизмите, които буквално ни заливат отвсякъде, тяхното присъствие е по-скоро скромно. Изключение правят кулинарните термини, които подобно на своите събратя музикални, архитектурни, изкуствоведски и търговско-банкови термини, са станали част от международната културна лексика.

Глава III

Видове италиански заемки

В трета глава на изследването са изложени класификации въз основа на комуникативната сфера на употреба, на стиловете и пластове книжовна лексика, към които може да отнесем италианизмите, както и въз основа на пътищата на проникване на същите тези заемки в българския език. Представени са и някои етимологични аспекти и характеристики на думите, заети от италиански.

Първата част на тази глава, озаглавена **„Видове италиански заемки според комуникативната сфера на употреба, стиловете и пластове книжовна лексика”**, представя тематична класификация на италианските заемки, базираща се на сферата на употреба, към която те принадлежат или в която най-често се срещат. Групирането по теми е неизменна част от лексикалния анализ на заемките, като „по този начин се допринася за изясняване на връзките и взаимното влияние в различните сфери на общуване” (Патев 1980: 115). Успоредно с тематичното групиране и в тясна връзка с него се прави и разпределение на италианските заемки според това в кой пласт лексика се използват те. Тематичната група е съвкупност от лексеми „свързани помежду си по значение с някаква тема и въз основа на общността на реалиите и понятията, които те назовават” (Бояджиев 2022: 47).

Тъй като носителите на езика не си служат с разнообразието от думи в еднаква степен, то тук ще имаме предвид и различните пластове книжовна лексика: общоупотребима (общонародна) лексика и лексика с ограничена употреба. Общоупотребимата лексика е тази, „която се използва свободно и неограничено в различни езикови сфери, която е смислово ясна и разбираема” за всички, говорещи съответния език (Бояджиев 2022: 211). Нейна противоположност е лексиката с ограничена сфера на употреба, която е добре позната „само на определен кръг от хора, обединени на база социален, професионален или териториален признак” (Бояджиев 2022: 212). В този пласт лексика влизат диалектните думи, професионалните термини, както и жаргонните думи, като сред италианизмите в българския език може да се открие професионална и терминологична лексика.

Към терминологичната лексика се отнасят термините – названия (думи и словосъчетания) на точно определени обекти и понятия от техниката, науката, изкуствата. Според степента си на популярност термините се делят на общоупотребими, тясноспециални и междуотраслови. Общоупотребимите термини са използвани и от

неспécialисти в дадената област. Общодостъпни термини от италиански произход са например *маестро, новела, депозит, кредит, теракот, темпера, виола, виолончело, пиано, контрабас, сопрано, тенор*. Тясноспециалните термини са с ограничена сфера на употреба само от тесен кръг от специалисти, тъй като са част от определени терминологични системи: *пицкато, неутрино, сграфито, гваш, балюстрада, бусола* и пр. Междуетраслови са термините, които се употребяват в разнородни области на науката, техниката и изкуството, но с различни значения: *арабеска* – в балета и в живописата, *миниатюра* – в живописата и в литературата; *галванизирам/галванизация* – в медицината и във физиката, *кода* – в музиката и в литературата, *ескиз* – в изобразителното изкуство, в литературата, балета и т.н.

Професионалната лексика или т.нар. професионализми са думи и словосъчетания, които се употребяват изключително от работни групи от хора, споделящи една и съща професия, специалност или занаят. Този тип езикови средства са неразривна част от упражняването на дадена трудова дейност. Професионалната лексика се различава от терминологичната по това, че не определя толкова строго научните обектите и понятията, използва се предимно „в устната реч, в разговорната форма на административно-деловия стил” от лица, които упражняват професията или занаята (Бояджиев 2022: 228). Съществена част от характерните професионализми за банковите служители са от италиански произход: *полица, кредит, салдо, джирант, дисконто* и т.н. Множеството лексеми от музикланата сфера, заети от италианския, също могат да бъдат отнесени към професионалната лексика: *алегро, субито, виваче, фалцет, бемол, бекар, мажор, минор, партитура* и много други.

В тази част на разработката са обособени следните тематични групи италианизми:

- търговия, банково дело и финанси;
- предмети и понятия от бита;
- живопис, скулптура, архитектура и строителство;
- музика;
- литература;
- театър и кино;
- имена на животни (зооними) и имена на растения (фитоними);
- военно и морско дело;
- кулинария;
- спорт, хазарт, игри.

Можем да кажем, че употребата на италианските заемки в българския език са разпростира до гореизброените сфери. Характерна особеност на съществена част от лексемите, принадлежащи на определени тематични групи, е тяхната принадлежност към специализирана терминология, с която си служат специалисти в конкретната област. Освен тях в българския има и общоизвестни и общоупотребими италианизми. Откриваме италиански заемки и в двата стила на книжовния български – разговорен и книжен.

Разговорната лексика е характерна за разговорната реч, т.е. за всекидневното неформално общуване, най-вече в устната му форма. Тя се отличава с непринуденост и простота, без да бъде груба и вулгарна. „Разговорната лексика е част от речниковия състав на книжовния език. Тя се определя като разговорна главно за това, че се противопоставя на лексиката, която е кодифицирана като книжна или която е характерна за другите стилове” (научен, художествен, официално-делови, публицистичен) (Бояджиев 2022: 266). Като принадлежащи на разговорната лексика може да посочим италианските заемки *далавера, аванта, антика, бамбина, бандит, бараба, баста, бричка, варда, галфон, гето, джувка, капела, контè, кордела, левент, манджа, паланка, помада, скица, тапа, трампа, фога, чутура, шарлатанин*.

Книжната лексика е точно обратното на разговорната – свързва се предимно с писмената книжовна реч, факт, който се подсказва и от нейното наименование. Към нея се отнасят думи, присъщи на художествената и научна литература, на публицистиката, на официалните делови документи. Среща се и в устната форма, особено в някои жанрове на публичното говорене – доклади, обществени или културни дискусии, лекции, официални съобщения, тържествени речи. Като принадлежащи на книжната лексика се отнасят следните италианските заемки *арлекин, лустро, карусел, вендета, бокал, дилетант, кавалкада, каналая, карета, колорит, корсар, кортеж, меркантилен, педант, цитадела, чичероне, шпалир, иредентизъм, ренегат, манкирам, арсенал, инкогнито, непотизъм, патина, пиедестал, пиетà*.

Във втората част на втора глава, „**Видове италиански заемки според пътя им на проникване в българския език**”, се прави подялба на италианските заемки според начина, по който те са навлезли в българския. Въз основа на този критерий традиционно заемките се разделят на преки и непреки. За преки заемки се говори, когато процесът на заемане се осъществява „чрез непосредствено писмено или устно общуване” (Бояджиев 2022: 169), а за непреки – когато навлизането им е опосредствано, т.е. чрез посредничеството на трети, междинен, език. Тъй като италианизмите проникват в

българския език главно по втория начин, тук за преките заемки се споменава, но групирането е направено на базата на езика посредник. В различните исторически периоди посредниците са били различни: гръцки, турски, сърбохърватски, румънски, френски, немски, руски. Понякога даже се е намесвал и полският (като напр. *гондола*, *бричка*, *капуцин*, *композитор*), а в някои случаи етимологичният речник свидетелства за участие на повече от един език посредник (напр. *бричка* от рус. *бричка* ‘файтон’ чрез пол. *bryczka* или нем. *Birutsche* ‘лека полуоткрита кола’ от ит. *biroccio* ‘двуколка’; *каприз* чрез рус. *каприз* от фр. *caprice*, а то от ит. *capriccio*; *акварел* чрез рус. или нем. от фр. *aquarelle* от ит. *acque(a)rello*).

Всъщност, що се отнася до произход и етимологизуване на италианизмите, в редица случаи се натъкнахме на множество неясноти, хипотези или пък разминавания между отделните речникови издания. Чрез по-обстойно търсене, включващо италианския онлайн речник Трекани, речника на френските думи в българския език, както и вече споменатия речник на италианизмите в трите езика френски, немски и английски, който от своя страна е почерпил и обединил информация от редица меродавни лексикографски справочници на съответните езици, се опитахме да изясним поне някои от противоречивите случаи на заемки.

Думи като *картечница* и *бомбаж*, чийто корен (*картеч* и *бомба*) са от италиански произход, но в тази си форма и с това значение са възникнали в езици, различни от италианския, и затова няма как да ги причислим към заемките от него. При някои от тях може да останат известни съмнения дали не са заети от италиански (като напр. *пантоф*) – в подобни случаи на съмнения, които вероятно етимологията няма как да успее да разсее някога, може да допуснем концепцията за т.нар. ‘множествена етимология’ (*etimologie multiplă*), разработена от румънския лингвист Ал. Граур (1950). Тази теза се „прилага в случаите, когато не може да бъде установен безспорно етимонът, тъй като се предполага едновременно навлизане по различни пътища на дадена единица в приемащия език“ (Лютакова 2018: 102). Т.е. съществуват няколко предполагаеми източника, от които е възможно да е дошла дадена лексикална единица. Всъщност основният проблем, който стои при изучаването на лексикалните заемки, е установяването на тяхната етимология, като тук под „етимология“ не се има предвид традиционното схващане за ‘произход на думата’, а въведената от структуралистите идея за ‘история, биография на думата’, т.е. нейното „пътуване“ към езика приемник и промените, които претърпява вследствие намесата на езици посредници, както и онези, наложени от езиковата система, в която се „настанява“ (вж Тома 1998). Трябва да се

приеме, че в редица случаи езиковите заемки може да проникват в даден език от два или повече езика, едновременно или в различни периоди, в един езиков ареал или в няколко, с еднаква форма и еднакво значение.

Непреките заемки наравно с преките са не само резултат, но и свидетелство за вековното и активно съжителство и значимо участие на различните народи в политическия, социален и културен живот на европейския континент. И тук изниква комплексният въпрос за контактните култури и езици, за движението в различни посоки на езикови и културни елементи, благодарение на които италианските заемки стигат до българския език.

В основата на почти всички италианизми, се откриват латински, гръцки, арабски, персийски, арамейски корени... Имайки предвид, че от всички романски езици италианският е запазил най-голяма близост до езика майка латинския, когато говорим за италианизми превес в етимологичен план има най-вече той. Повечето от тези думи имат интернационален характер, тъй като се срещат в множество европейски, но също и в някои неевропейски езици. Нерядко пътят на една дума е много дълъг и сложен и в такива случаи е трудно да се установи точно и категорично приемствеността и последователността при заемането.

В третата част на главата, „**Етимологични особености**“, са описани случаите на етимологични дублети, при които главно участие има италианският. Етимологични дублети са думи, които водят началото си от една и съща форма, но имат различен изговор, правопис и значение (Парашкевов 2008: 5-14) (последното, т.е. различното значение, не важи при всички случаи, като понякога има пълно съвпадение в семантично отношение, както е например при *макия – маквиси*). Тези заемки, които Гузман нарича „повторни“ или „многократни“ са всъщност специфична последица от интерференцията и се различават от ареална, времева и социолингвистична гледна точка (Gusmani 1986). Обикновено едната лексема от тези двойки етимологични дублети е заета по-отдавна и е напълно интегрирана от приемащия език и е запазила основната семантика на оригинала. Другата лексема най-често е заета по-късно и затова е по-слабо променена или изобщо не е и обикновено функционира като технически и специализиран термин. Такива двойки етимологични дублети с единно латинско лексикално първоначало, но минали през италианския, където се оформя техният съвременен облик и откъдето са заети в други езици, са: *каданс – каденца; калцун – калционе; капела ‘шапка’ – капела ‘параклис; хор’; каприз – карпич(и)о; капуцин – капучино; маквиси – макия; пастии – пастич(и)о – пастичио; погача – фокача; скеле – скала; ескиз – скица*.

В тази част са описани и някои по-интересни случаи на заемки от етимологична гледна точка, като например *бараба*, *арлекин*, *гето*, *карнавал*, *лазарет*, *лира*, *панталон*, *шарлатанин* и др. Тяхното описание има за цел да онагледи в най-голяма степен твърдението на италианския лингвист Джузепе Антонели, който казва, че „думите са камъни, които се търкалят във времето, като задържат в себе си по малко от всяка епоха. Това обяснява и обаянието, което етимологията винаги е притежавала. Митът за етимона обаче като абсолютна величина за произход е развенчан: от съществено значение е не толкова началната точка колкото изминатият път” (Antonelli 2016: 107).

Глава IV

Семантично усвояване на италианските заемки в българския език

Усвояването на недомашните думи в приемащия ги език е комплексен процес, който се характеризира със свои особености и закономерности. Той се извършва както чрез изменения в материалната обвивка на думата (звук, словообразователен и морфологичен строеж), така и в смисловото ѝ съдържание. Често пъти изследователите на заемките се фокусират приоритетно върху формалната (фонетична, графична, морфологична), а не върху семантичната адаптация, докато тъкмо значението е определящият фактор за заемането, той е главният подбудител за възприемането на думата от чуждата езикова система и за последващото ѝ асимилиране от нея (Pinnavaia 2001: 105).

Съвсем естествено семантичната стойност на заемката се пренася в езика, който я възприема. Смесова приемственост е напълно закономерна и се открива при по-голяма част от заетите лексикални единици, като, разбира се, тя е различна, по-малка или по-голяма, за всяка отделна лексема. Обикновено думите от чужд произход се усвояват само с едно от значенията си и значително по-рядко с две или повече. Това, от една страна, зависи от лексико-семантичното им развитие, а от друга, със самите причини за тяхното заемане.

Именно значенията, семантиката на навлезлите в българския език италиански заемки е фокусът на тази глава. Що се отнася до техните лексикално-семантични особености, трябва да отбележим факта, че част от тях запазват номинативните си значения – такива са предимно моносемантичните лексеми, каквито са най-вече термините. При многозначните лексеми (каквито са по правило по-голямата част от думите във всеки език) обикновено се случва заемката да навлезе в приемащия език само с едно от значенията си или с повече от едно и много рядко с всичките си значения. В някои случаи италианската заемка развива ново, различно значение в българския, най-често под влиянието на езика посредник или по пътя на преносимостта. Опирайки се на тези разсъждения, в последната част от разработката ние правим следната подялба на думите от италиански произход, като ги разпределяме в три основни групи:

- 1) еднозначни думи от италиански произход;
- 2) многозначни думи от италиански произход
  - а) думи, проникнали в българския език с едно от значенията си;

- б) думи, заети в българския с повече от едно значения;
- 3) думи от италиански произход, които развиват нова семантика в българския език
  - а) думи от италиански произход, които разширяват значенията си в българския език;
  - б) думи от италиански произход, които усвояват изцяло нова семантика в българския език;

Моносемантичните лексеми, наричани още думи-термини, са тези, които запазват своето оригинално номинативно значение. В тази група попадат лексикални единици от различни комуникативни сфери на употреба, като сред тях има тясно специализирани лексеми: *сироко, габрѝ, архиволт, архитрав, неутрино, ажио, дизажио*; широко познати и масово използвани думи: *лотария, пластелин, портокал, пица, торта, кашкавал*; специализирани до известна степен, но все пак по-разпространени лексеми, познати и на неспециалисти: *консерватория, гранит, лагуна*; неологизми, навлезли в езика от началото на ХХІ в., като някои от тях още не са регистрирани в речниците: *джелатерия, тортелини, рикота, маскарпоне, папарак, папамобил*; наименования от всекидневния живот: *апартамент, ламарина, помада*.

Заемките от италиански, при които етимонът се характеризира с полисемия, навлизат в приемащия език както с първото си и основно значение, така и с някое от вторичните. Примери за първото са *салфетка, кавалерия, капаро, калмар, каприз, капела, композитор, лазаня, медал, моцарела, фокача, фонтан, тромбон, ротонда, салам, попара, пица, пиластър, пармезан, паранет* и др. Изборът на значението, с което ще бъде възприет италианизмът се определя и зависи преди всичко от причината за заемането – необходимост от това да се назове конкретен денотат, както нуждите на функционалната сфера, в която ще бъде използван. Така например редица италианизми, които имат на първо място общоупотребима семантика и чак след това специализирана, навлизат в българския език именно с терминологичното си специализирано значение от дадена сфера: *ария, франко, скерцо, салто, чабата, порто, либрето, фагот, шпагат*. Изборът на значението, с което ще бъде възприета заемката, не се определя от реда на значенията в изходния език, а зависи преди всичко от причината за заемането – нуждите на денотата, а от друга страна - от функционалната сфера, в която ще бъде използван.

От ексцерпираните примери на многозначни италиански заемки прави впечатление, че онези от тях, които са възприети в българския с повече от едно значения, надхвърлят по брой навлезлите само с по едно значение. Откриват се и такива, които отразяват всички оригинални семантики на дадена лексема (*трибуна, синьория, настел, гротеска*,

аларма, балет). И тук присъстващите лексеми принадлежат към разнообразни сфери на употреба: музика, изкуство, архитектура и строителство, финанси и банково дело, кулинария, книжовен език, общоупотребима реч.

В тази група, а и не само, откриваме думи от италиански произход, които претърпяват т.нар. семантично калкиране, изразяващо се във:

Възникване на нови значения в семантичната структура на усвоени в по-ранен период думи от чужд произход (в повечето случаи с характер на интернационализми), при което източникът, от който се възприема значението, е съвременен език, различен от източника, от който произхожда или от който първоначално е зета съответната лексема. В процеса на семантично калкиране участват обикновено лексикални единици, които показват както семантично, така и формално сходство в двата езика поради наличието на общ етимон, което улеснява възприемането на новата семема в езика приемник (БЛ 2013: 245).

Такива са случаите на италианските по произход *кредит, профил, трафик, гондола, картел*, които се подложени на семантично калкиране, като негов източник в повечето случаи е англоамериканският.

Заемките, които развиват нова семантика, различна от тази на своя прототип, са безспорно най-интересни, тъй като чрез обогатяването на смисловото си съдържание с нови значения, те са в състояние да вземат активно участие в словообразователните процеси. В голяма част от описаните случаи наблюдаваме намеса на трети език, т. нар. език посредник, благодарение на който се наслагва допълнително ново значение, което съответно не фигурира в изходния език. Ето защо може да кажем, че добавянето на ново значение е резултат от еволюцията на езика. Колкото повече значения развивава една лексема, толкова по-устойчиво тя се закрепва за лексикалната система на приемащия чужд език, но и обратната закономерност също е вярна – думите могат да придобият допълнителни значения поради стабилната си и отдавнашна употреба в приемащия речник. Появата на различно значение може да се дължи на заемането му от езика, посредством който думата е навлязла в езика приемник, или на семантичната еволюция в заемащия език, която се случва по пътя по пътя на установени връзка, близост, сходство или аналогия. Когато те са налице възниква ново метафорично или метонимично значение.

При думите, при които появата на допълнително/и значение/я е повлияна от език, различен от италиански, бихме искали да открием два отделни случая. В първия става дума за т.нар. обратни заемки (вж. Парашкевов 2021) – италиански лексеми, които навлизат в чуждия език, в който впоследствие развиват нова семантика, която езикът източник (италианският) на свой ред усвоява, като по този начин обогатява своята. Тази нова семантика се възприема и от българския (в някои случаи само тя, без към нея да се заема и изначалната семантична стойност на италианизма, от който тръгва процесът на заемане). Такъв е случаят с *панталон(и)*, чийто произход е италиански и още по-точно венециански, но значението, което развива като вид дреха, идва не от този първоизточник, а от френския и от него прониква и в италианския; значението ‘умален модел на нещо’ на лексемата *макет* произлиза от френския, откъдето се завръща в италианския, но в неадаптирана си графична френскоезична форма *maquette*, а оригиналната италианска форма *macchietta* така и не добива това значение.

Във втория случай не се наблюдава това завръщане на заемката с новото ѝ значения в първоначалния език източник, т.е. италианския. Такива са например *томбола*, чието значение ‘предметна лотария’ произлиза от немски, но италианският не го усвоява; *манеж* ‘място в цирка, където се изнася представлението’ и *костюм* ‘горна мъжка или женска дреха, която се състои от сако и панталон или сако и пола’ подобно на *томбола* навлизат в българския и с „френските” си семемеи, но италианският не ги е възприел; същото се случва при *бригада* и значението ѝ ‘трудова дружина’, което е заето от руския, но само що се отнася до българския, а техническите значения на *гондола* се създават в англоамериканския и оттам са се възприели в нашия език, но не и в италианския. Като цяло завръщане не се наблюдава и при онези заемки, чиято различна семантика се налага в българския по линия на сърбохърватския, турския, гръцкия. Във всички тези случаи, при които към съществуваща вече лексикална единица от италиански, се наслагват значения, възприети от други езици, е налице семантично калкиране.

Думи, които разширяват семантичния си обем поради някакъв вид прилика са например *гондола*, *плик*, *прима*, *скица*, *темно*, *контрабанда*, *катакомба*, *капела*; по пътя на метафората: *балкон*, *гамбит*, *пат*, *шаблон*, *салто мортале*, *лустро*, *купол*, *карусел*; по пътя на метонимията: *марината*, *щафета*, *соло*, *погача*, *картон*, *казарма*.

Вследствие на това разширяване на семантичния обем някои думи успяват да развият полисемия чрез вътрешноезикова еволюция: така например в българския *марципан* се отнася към два вида сладкарски изделия: ‘тестообразна смес от смлени бадеми, яйчен белтък и пудра захар’ и ‘десерт, подобен на шоколад, но с по-евтини и

нисококачествени от него съставки'. В съвременното ни общество все повече се налага първото и оригинално значение, а второто, е останало в историята, тъй като продуктът се е произвеждал по времето на социализма.

Понякога отдаваме това обогатяване и допълване на семантиката на заетата лексика на чисто интуитивни асоциации и връзки, които се правят с вече наличните и съществуващи значения, като например при лексемата *соло*, използвана в българския и като наречие в смисъла на 'без чуждо участие, самостоятелно', което реално се доближава значително до значенията на италианския първообраз *solo*; *темп(o)*, което разширява своята семантика в българския и не обозначава само бързината, с която се изпълняват музикалните произведения, а скоростта и бързината при извършването на всяко едно действие.

Описаната последна група лексеми са тези, които в процеса на тяхното навлизане и установяване в българския език, не са възприели значенията на своя прототип, а са развили ново(и) значение(я) под въздействието на език посредник, по пътя на специализацията или по аналогия. Онези заемки, които са се отклонили от етимона си по отношение на формата или семантиката под влиянието на междинен език, Б. Парашкевов нарича 'неадекватни' (вж. Парашкевов 1983). Те вече не представляват лексикални еквиваленти на техния италиански прототип и при обратен превод се предават чрез други думи (Лютакова 2007: 56, Парашкевов 1979: 216-217). Такъв тип заемки са например *антика*, *бандерол*, *бутафория*, *далавера*, *калци*, *калцуни*, *калчо*, *камба*, *картина*, *кашон*, *конфети*, *левент*, *макет*, *муцуна*, *пиния*, *ракета*, *трамна*, *скеле*, *фирма* и др.

Заклучение

Дисертационният труд „Италианските заемки в българския език” представя един по-разгърнат анализ на думите от италиански произход, които се срещат в българския език. Този анализ е направен в две основни направления: етимологично-исторически и лексикално-семантичен, като стремежът ни е бил да покажем защо точно тези са заемките, какво място са си намерили те в нашия език, как се е доразвило тяхното съдържание. Всепризнат факт е, че присъствието на Италия и нейното активно участие в цивилизационното развитие на Европа е значимо. В хода на проведените проучвания се доказва, че ролята на италианския език за обогатяването на европейската (в това число и българска) лексика не е за подценяване. Освен това тя би могла да бъде изследвана от разнопосочни гледни точки (като например в съпоставителен план с други езици и култури) и в този смисъл допълва по интересен начин общата картина на езиковото взаимодействие. В това ни убеждава и направеният преглед на езиковедските изследвания, посветени на темата за италианизмите, които остават още научни полета за разработване като фонетичната (към която включваме и графичната) и морфосинтактичната адаптация на тези заемки, участието им в словообразователни процеси, генерирането на производни думи в българския, които нямат пряко съответствие в италианския, проследяване на семантичния им развой в диахрония и др.

Езиковото влияние на италианския върху българския е обвързано с общите тенденции на явлението, а в същото време представлява и един малко по-особен случай. Заради географската си отдалеченост, а и заради много дълго продължилата затвореност на българската държава и народ за западноевропейския свят, българският език рядко е имал възможността да черпи лексикални елементи директно от италианския. Този процес почти винаги се е извършвал индиректно чрез посредничеството на друг език. Той в редица случаи е оставял своя отпечатък върху италианската форма и съдържание, което се отразява и на по-нататъшното ѝ възприятие. Това, от своя страна, потвърждава и нашето първоначално предположение за „скрития” италиански произход на някои заемки.

С тази страна на въпроса до голяма степен е свързана и най-голямата трудност при събирането и систематизирането на корпусния материал – определяне въз основа на заложените от нас критерии коя всъщност заемка е италианизъм, а не друг –изъм. Има случаи, в които речниците са единодушни и категорични, но има и такива, в които

разминаванията и колебанията са съществени. Факт е, че в речника на чуждите думи от 1993 г. посочените като заети от италиански леми, са значително повече от посочените като такива в речниците, публикувани след 2000 г. Ние отсяхме онези от тях, които се откриват и в едните, и в другите и за които получихме потвърждение от етимологичния речник, *Речника на италианизмите във френския, английския и немския език* и дори в редица случаи от *Речника на френските думи в българския език*, тъй като между френски и италиански има най-голямо противоборство. Голяма част от думите, които отпаднаха от проучването, са или архаизми и съответно неактуални, или са свойствени на диалектната реч.

Семантичният анализ на италианизмите, който бихме определили и за централен в работата, помага да се проследи до каква степен те са смислово усвоени в българския. И тук отново проличава намесата на трети език, както и ролята на заемащия език и неговото словотворчество. Някои италиански заемки повтарят, други доразвиват и разгръщат, а трети променят своето съдържание.

Систематизацията на отделните лексикални единици, направена в изследването, съчетава два принципа: етимологичен и лексикалносемантичен. Според нас тяхното комбиниране отразява адекватно основните характеристики на италианизмите, заети в български език, и довежда в крайна сметка до постигане на заложените в началото цели.

В резултат на извършените наблюдения върху италианските заемки може да използваме метафората за пътуването на думите през най-различни земи, традиции, култури и езици, по време на което те претърпяват по-малки или по-големи трансформации. Думите са ценно градиво, ценен ресурс и свидетелство за миналото, но и важен показател за настоящето. Ето защо тяхното изучаване едва ли може да бъде изчерпано. Проучването на италианските заемки потвърждава този факт. Направеното от нас би могло да послужи за разнопосочни разработки – в диахронен, синхронен, съпоставителен, дидактически, лексикографски и пр. план, с които да се обогати и разшири научното знание по въпроса.

Цитирана в автореферата литература

Алексиева 2006: *Алексиева, Н.* Активната роля на националния език при чуждо езиково влияние. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация. Научна конференция, посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Ст. Младенов. София: Изд. на СУБ, 2006, с. 78-83.

Антонели 2016: *Antonelli, G.* Un italiano vero. La lingua in cui viviamo. Segrate: Rizzoli, 2016.

Асколи 1975: *Ascoli, G. I.* Scritti sulla questione della lingua. A cura di C. Grassi. Torino: Einaudi, 1975.

Бифи 2012: *Biffi, M.* Italianismi delle arti. – In: Italiano per il mondo: banca, commerci, cultura, arti, tradizioni. A cura di G. Mattarucco. Firenze: Accademia della Crusca, 2012, pp. 53-72.

БЛ 2013: Българска лексикология и фразеология. Том 1. Българска лексикология, Колектив, под ред. на Ем. Пернишка и Л. Крумова-Цветкова. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013.

Бояджиев 2022: *Бояджиев, Т.* Българска лексикология. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2022.

Бруни 1987: *Bruni, F.* L'italiano – elementi di storia della lingua e della cultura. Torino: UTET, 1987.

Бруни 2003: *Bruni, F.* Italiano all'estero e italiano sommerso: una lingua senza impero – In: Storia della lingua e storia. Firenze: Cesati, 2003, 179-198.

Вайнрайх 1968: *Weinreich, U.* Le langage et les groupes humains: unilinguisme et multilinguisme. – Le langage. Paris: Gallimard, 1968, 647-683.

Вайнрайх 1979: *Weinreich, U.* Languages in contact. Findings and problems. The Hague: Mouton Publishers, 1979.

Вакаро 2007: *Vaccaro, V. A.* Il prestito linguistico tra teoria e retorica: criteri metodologici ed effetti stilistici. – L'analisi linguistica e letteraria, 1, Anno XV, 2007, 117-154. [прегледан 06.2022].

<https://www.analisilinguisticaeletteraria.eu/index.php/ojs/issue/view/33/57>

Ванков 1959: *Ванков, Л.* Към историята на италианските заемки в български 1762 – 1860. – Годишник на Софийския университет. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 1959/2, ЛII, 203-312.

Ванков 1960: *Ванков, Л.* Към историята на някои заемки от западните романски езици в български и в другите балкански езици. – Годишник на Софийския университет. София: Наука и изкуство, 1960/2, LIV, 171-280.

Варваро 2003: *Varvaro, A.* La diffusione della lingua e della cultura italiana tra XIII e XV secolo. – In: L'Italia fuori d'Italia: tradizione e presenza della lingua e della cultura italiana nel mondo. Roma: Salerno, 2003.

Видлак 2000: *Widlak, S.* Interferenze lessicali italo-polacche nei secoli passati: adattamento ortografico delle parole italiane al polacco. – In: Schreiben in einer anderen Sprache. Zur Internationalität romanischer Sprachen und Literaturen. Romanistisches Kolloquium XIII. A cura di W. Dahmen. Tübingen: Narr, 2000, 107-124. [прегледан 14.09.2023]. https://books.google.bg/books?id=ZGUd64wrSR4C&pg=PA108&lpg=PA108&dq=%22continuatrice+e+portatrice+della+latinit%C3%A0%22&source=bl&ots=0jft4q5CUN&sig=ACfU3U1Bf3l_YQWdX1bZ1jDT3EGvjIemUw&hl=bg&sa=X&ved=2ahUKEwi6272dnuCFAXVESfEDHdCxCdQQ6AF6BAGIEAM#v=onepage&q=%22continuatrice%20e%20portatrice%20della%20latinit%C3%A0%22&f=false

Винд 1928: *Wind, B.H.* Les mots italiens introduits en français au XVI siècle. Deventer: Kluwer, 1928.

- Гилбер 1975:** *Guilbert, L.* La créativité lexical. Paris: Larousse, 1975.
- Графи, Скализе 2002:** *Graffi, G., S. Scalise.* Le lingue e il linguaggio, Introduzione alla linguistica. Bologna: Il Mulino, 2002.
- Гузмени 1973:** *Gusmani, R.* Aspetti del prestito linguistico. Napoli: Libreria Scientifica Editrice, 1973.
- Гузмени 1986:** *Gusmani, R.* Saggi sull'interferenza linguistica. Firenze: Le Lettere, 1986.
- Д'Акиле 2003:** *D'Achille, P.* L'italiano contemporaneo. Bologna: Il Mulino, 2003.
- Данчев 1988:** *Dantchev, A.* Language Contact and Language Change. – *Folia Linguistica*. XXII, 1-2, 27-53.
- Дардано 2005:** *Dardano, M.* Nuovo manualetto di linguistica italiana. Bologna: Zanichelli, 2005.
- Дел Негро 2002:** *Del Negro, P.* La rivoluzione militare e la lingua italiana in Europa tra il basso Medioevo e la prima età moderna. – In: *L'italiano in Europa*. A cura di F. Brugnolo e V. Orioles. Roma: Il Calamo, 2002, 41-49.
- Дзоли 1976:** *Zolli, P.* Le parole straniere. Bologna: Zanichelli, 1976.
- Дъороа 1956:** *Deroy, L.* L'emprunt linguistique. Paris: Les Belles Lettres, 1956.
- Кардона 1988:** *Cardona, G.R.* Dizionario di linguistica. Roma: Armando Editore, 1988.
- Ковачева 2006:** *Ковачева, М.* За повишената активност на образувания от типа *ФБР агент* и *фешън творение* от гледна точка на езиковия контакт. – В: *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*. Научна конференция, посветена на 125-годишнината от рождението на акад. Ст. Младенов. София: Изд. на СУБ, 2006, 84-92.
- Колети 2012:** *Coletti, V.* Italiano d'esportazione. – In: *Italiano per il mondo: banca, commerci, cultura, arti, tradizioni*. A cura di G. Mattarucco. Firenze: Accademia della Crusca, 2012, 13-21.
- Лютакова 2007:** *Лютакова, Р.* Influența engleză asupra limbilor română și bulgară. Aspecte lexico-semantice. – Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2007, т. 93-96, 5-77.
- Лютакова 2018:** *Лютакова, Р.* Нова българска и румънска лексика след 1989 г. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018.
- Мани 2012:** *Manni, P.* Le parole della finanza e del commercio. – In: *Italiano per il mondo: banca, commerci, cultura, arti, tradizioni*. A cura di G. Mattarucco. Firenze: Accademia della Crusca, 2012, pp. 23-52.
- Парашкевов 1979:** *Парашкевов, Б.* Структурни и семантични проблеми при заемките от немски език в синхронен аспект. – Помагало по българска лексикология. София: Наука и изкуство, 1979, 216-226.
- Парашкевов 1983:** *Парашкевов, Б.* Неадекватни немски заемки в румънския и българския език. – Филология. София: Издателство на Българската академия на науките, 1983, 12-13, с. 39-45.
- Парашкевов 2008:** *Парашкевов, Б.* Етимологични дублети в българския език. София: ИК „ЕМАС“, 2008.
- Парашкевов 2021:** *Парашкевов, Б.* Немска лексика в българския език. Морфосемантичен, словообразователен и етимологичен обзор. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021.
- Патев 1980:** *Патев, П.* Лексико-семантичен анализ на френски думи в български език. – Годишник на СУ, Факултет по класически и нови филологии, Книга 3, с.103-139.
- Пинавая 2001:** *Pinnavaia, L.* The Italian borrowings in the "Oxford English dictionary". A lexicographical, linguistic and cultural analysis. Roma: Bulzoni, 2001.
- Радева 2017:** *Радева, В.* Българска лексикология и лексикография. София: Изток-Запад, 2017.
- Талявини 1969:** *Tagliavini, C.* Le origini delle lingue neolatine. Bologna: Pàtron, 1982.

Таполе 1913: *Tappolet, E.* Die Alemannischen Lehnwörter in den mundarten der französischen Schweiz. Kulturhistorisch-linguistische Untersuchung von Ernst Tappolet. Basel: Universitäts-Buchdruckerei Friedrich Reinhardt, 1913.

Тома 1998: *Toma, E.* Etimologia multipla. Un problema di geolinguistica e di sociolinguistica: il caso romeno. [прегледан 28.02.2025].

<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110961522.393/html>

Трифонова 2015: *Трифонова, Й.* За статута на „чуждите думи“ в български и чешки. – Годишник на СУ, Факултет по славянски филологии, т. 100, 196-244. [прегледан 10.12.2024].

<https://digital.libsu.uni-sofia.bg/en/v/42894>

Фаринели 1929: *Farinelli, A.* Italia e Spagna. Torino: Fratelli Bocca, 1929.

Чоролеева 2000: *Чоролеева, М.* За чуждите думи и речниците, отразяващи тази лексика при съвременното развитие на българското общество и на българския език. – В: За думите и речниците. Лексикографски и лексиколожки четения'98. София: Диос, 2000, с. 85-88.

Щамерйохан 2013: *Stammerjohann, H.* La lingua degli angeli. Italianismo, italianismi e giudizi sulla lingua italiana. Firenze: Accademia della Crusca, 2013.

Щамерйохан 2010: *Stammerjohann, H.* Italiano in Europa. [прегледан 14.04.2024]

[https://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-in-europa_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/italiano-in-europa_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)

Справка за научните приноси в дисертационния труд

Представеният дисертационен труд „Италианските заемки в българския език” е първо по рода си пространно и широкоспектърно самостоятелно изследване върху актуалните думи от италиански произход, които присъстват в българския език. При разработването на труда и вследствие изпълнението на поставените цели и задачи, са получени следните резултати, които могат да се определят и като негови главни приносни моменти:

- обстойно е разгледана проблематиката на езиковото заемане с гледните точки, типологии и класификации, понятия и терминология, предложени от различни изследователи;
- изяснено е понятието *италианизъм* и неговия обхват;
- подробно са изложени историческите причини и фактори за разпространението на италианска лексика в глобален план, с който е обвързана повече или по-малко и представената историческа картина на езиковото влияние на италианския върху българския;
- предложени са систематизация и групиране на лексикалния материал от италиански заемки въз основа на различни критерии: тематичност, принадлежност към различни пластовете и стилове книжовна лексика, пътища на проникване;
- представено е пространно описание, систематизация и анализ на семантичното усвояване на италианските заемки в българския език, като това е направена в съпоставителен план с оригиналните семанти на думите прототипи;
- изтъкната е и е разгледана ролята на езиците-посредници при заемането в семантичен аспект;
- включени са най-нови лексикални единици, които все още не са отразени лексикографски;
- работата би могла да има практическо приложение – при чуждоезиковото обучение и при изготвянето на речници;
- разработката представлява солидна основа за последващи изследвания в полето на лексикологията, етимологията, фонетиката, морфологията и др.

Публикации, свързани с темата на дисертацията

Отпечатани

„Формиране на основните сфери на употреба на думите от италиански произход” в сп. Филологически форум, брой 19, година 2024, 45-55;

„I prestiti italiani nella lingua bulgara – alcuni casi interessanti dal punto di vista lessicografico” в сп. Филологически форум, брой 21, година 2025, 103-113.

Приети за печат

„Етимологични казуси по отношение на някои италиански заемки в българския език” в сборник от XXI конференция на нехабилитираните преподаватели и докторантите във ФКНФ, май 2024 г.

„Неадекватни заемки от италиански произход в българския език” в сборника от конференцията „Филологията в съвременния свят: образователни перспективи, научни предизвикателства и културно-исторически аспекти”, организирана от ФКНФ към СУ „Св. Климент Охридски”, 28.03.2025 г.